

رویکرد روزنامه‌آختر (۱۳۱۴ق-۱۳۹۲ق) به جایگاه مطبوعات در نوسازی ایران

داریوش غلامی*

مهرناز آبروان**، آفتاب غلامی***

چکیده

دوره ناصری را می‌توان از مهمترین مقاطع تاریخ ایران به حساب آورد. در این دوره ارتباط گسترده با اروپا موجب بیداری ایرانیان می‌شد. آگاهی از تحولات اروپا باعث گردیده بود، تحول خواهان ایرانی خواستار تقویت ابزارهای ارتباطی برای کسب مؤلفه های توانمندی اروپائی ها شوند. مطبوعات می‌توانستند نقشی تعیین کننده در بیداری ایرانیان و انتقال مبانی مدرنیسم برعهده گیرند. این پژوهش بر آن است تا از منظر اختر به اهمیت مطبوعات در امر نوسازی ایران بپردازد و مشخص کند که مطبوعات در چه جنبه هایی می‌توانستند به نوسازی ایران کمک کنند؟ یافته های پژوهش نشان می‌دهد روزنامه اختر با استفاده از فضای استانبول و آشنایی با تحولات اروپا نقشی تعیین کننده در معرفی مدرنیسم داشت. از منظر گردانندگان روزنامه اختر، مطبوعات ضمن آنکه منجر به آشنایی با تحولات سایر کشورهای مترقی می‌شدند، زمینه ی تعمیم دانش را تسهیل کرده و در امور داخلی نیز با محافظت از قوانین، نخستین واسطه انجام اصلاحات و زبان ملت در ترقی کشور معرفی می‌شدند. در پژوهش پیش رو تلاش خواهد شد تا بر اساس

* دانش‌آموخته تاریخ، دبیر آموزش و پرورش یاسوج، یاسوج، ایران (نویسنده مسئول)،
darus.gh01@gmail.com

** کارشناس تاریخ، دبیر آموزش و پرورش بویراحمد، بویراحمد، ایران،
mehr.abravan@gmail.com

*** کارشناس ارشد تاریخ، دبیر آموزش و پرورش بویراحمد، بویراحمد، ایران،
aftab.gholami98@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۲۰

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

مندرجات روزنامه اختر به شیوه توصیفی-تحلیلی به بررسی جایگاه مطبوعات در نوسازی ایران پرداخته شود.

کلیدواژه‌ها: دوره ناصری، روزنامه اختر، مطبوعات، نوسازی، اروپا.

۱. مقدمه

هرچند از دوره‌ی صفویه ایرانی‌ها با اروپا دارای مناسبات و روابطی بودند اما، دوره قاجاریه را باید دوره‌ای تأثیرگذار در روابط ایران و اروپا دانست. تحولات بین‌المللی و تشدید رقابت کشورهای اروپایی در سده نوزدهم میلادی چنین زمینه‌ای را فراهم می‌کرد. از سوی دیگر، فترتی که بر اثر سقوط صفویه به وقوع پیوسته بود، منجر به پسرقت اقتصادی و ضعف تأثیرگذاری منطقه‌ای ایران می‌شد. قدرت‌یابی آقا محمدخان قاجار به ظاهر نوید تحول و تقویت موقعیت ایران را می‌داد اما، وقایع بعدی نشان داد که دولت مستعجل بود. با مرگ آقا محمدخان و پس از کش و قوس‌های بحران جانشینی، باباخان برادرزاده آقا محمدخان، با عنوان فتحعلیشاه زمام امور را به دست گرفت. دوره پادشاهی فتحعلیشاه مصادف با توسعه طلبی‌های ناپلئون بناپارت در اروپا بود. در این دوره روسیه نیز در همسایگی ایران اهداف توسعه طلبانه خود را با شدت بیشتری پیگیری می‌کرد و انگلیس نیز نگران هند و در تلاش برای دور داشتن هند از خطر رقابت با رقبای خود بود. در چنین شرایطی ایران برای انگلیس، روسیه و فرانسه دارای اهمیت برجسته‌ای شد. فرانسه به ایران به مثابه دروازه تسلط بر هند می‌نگریست، انگلیس نیز ایران را سرحدی برای حفاظت از هند در نظر داشت و روسیه علاوه بر مطامع ارضی و رسیدن به آب‌های گرم، گوشه چشمی به مستعمره انگلیس در شبه قاره داشت.

جنگ‌های ایران و روس آشکارکننده نواقص و ضعف ایرانیان در مواجهه با دنیای مدرن بود به طوری که عباس میرزا فرمانده قشون ایران، این واقعیت را بیش از دیگران به عینه دریافت کرد. نتیجه چنین وقایعی زمینه ساز تمایل ایران به برقراری ارتباط با قدرت‌های نامبرده برای حفظ خود در تمامی دوران قاجارها می‌شد. می‌توان دوره ناصری را اوج ارتباط ایران با اروپایی‌ها دانست تا جائیکه گروه‌های بسیاری از اتباع ایران در قالب سیاحت، مأموریت، تجارت و گاهی بر اثر فشار و تبعید حکومت به ممالک اروپایی سفر کرده و گزارش‌هایی از اروپا و تحولات انجام شده را به اطلاع ایرانیان می‌رساندند. آشنایی روز افزون با اروپا و ناتوانی قاجارها در تقابل با قدرت‌های همسایه باعث گردید تا تحول-

خواهان ایرانی خواستار ایجاد تحول و نوسازی در جامعه ایرانی بشوند. آنها غالباً برای خروج از عقب ماندگی خواستار دریافت مظاهر ترقی غرب در ابعاد گوناگون آن بودند. هدف تحول خواهان ایرانی از نوسازی دست یابی به مدرنیسم اروپایی بود، به عبارت دیگر، نوسازی فرآیند «گذار از جامعه سنتی به مدرن از طریق اشاعه و یا گسترش نظام های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی از نوع غربی.» (ازکیا، ۱۳۸۱: ۳۸) و روزنامه ابزاری مهم در فرآیند مدرنیسم پیش رو بود.

گسترش ارتباطات همواره نقشی تعیین کننده در برنامه‌های اصلاحی تحول‌خواهان دوره قاجاریه داشت. در این بین نقش روزنامه برای آگاه کردن ایرانیان ممتاز بود، به گونه‌ای که از آغاز اصلاحات در دوره عباس میرزا و در برنامه سایر اصلاحگران، مطبوعات همواره نقشی اساسی را در فراهم کردن زمینه نوسازی بر عهده داشتند. گردانندگان روزنامه اختر با رویکردی تحول خواهانه برای آگاه کردن ایرانیان تلاش بسیار می‌کردند. با دقت در مندرجات روزنامه اختر می‌توان از گردانندگان این روزنامه به عنوان مروجان مدرنیسم یاد کرد. این پژوهش بر آن است تا از منظر اختر به بیان اهمیت روزنامه و مطبوعات در امر نوسازی ایران بپردازد و مشخص کند که مطبوعات در چه جنبه‌هایی می‌توانستند به نوسازی ایران کمک کنند؟ از دیگر فواید این پژوهش آشنایی خواننده با کاستی‌های امر مطبوعات در ایران است. فرض پژوهش بر این است که از منظر روزنامه اختر مطبوعات می‌توانستند تسهیل کننده نوسازی باشند. مطبوعات در دو جنبه داخلی و خارجی می‌توانستند به امر نوسازی یاری رسانند. در جنبه خارجی با بالا بردن آگاهی مخاطبان از تحولات دنیای مترقی زمینه تعمیم دانش را فراهم نمایند و در جنبه داخلی نیز با حفاظت از قوانین و جلوگیری از قانون شکنی ضمن آنکه موجب تقویت نظم و یکپارچگی اجتماعی می‌شد به عنوان زبان ملت نقش اساسی در ایجاد تحول و اصلاحات را می‌توانستند برعهده بگیرند.

۱.۱ پیشینه پژوهش

تاکنون مطالعات و پژوهش‌هایی در معرفی روزنامه اختر انجام شده است. برخی از این آثار به صورت کلی به معرفی اختر پرداخته‌اند، که می‌توان از کتاب تاریخ جراید و مجلات ایران نوشته صدر هاشمی و تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان نوشته ناصرالدین پروین در این خصوص نام برد. صدر هاشمی در کتاب تاریخ جراید و مجلات

ایران جمعاً ۱۱۸۶ روزنامه و مجله و نشریه را که تا ۱۳۲۰ش به زبان فارسی در ایران و سایر کشورها از بدو پیدایش صنعت چاپ منتشر شده، معرفی کرده است. این کتاب در ۱۳۶۴ش توسط انتشارات کمال اصفهان تجدید چاپ گردید. دیگر اثر نام برده، کتاب تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان است. این اثر به قلم ناصرالدین پروین است که در دو جلد تهیه و به بازار نشر ارائه شده است. در جلد نخست با عنوان پیدایش، به صنعت چاپ، نشر و روزنامه نگاری تا پایان دوره ناصری پرداخته و در جلد دوم به مطبوعات دوره پیش و پس از مشروطه نظر داشته است. هر دو اثر نام برده، به معرفی روزنامه اختر به عنوان روزنامه ی فارسی زبان چاپ خارج پرداخته اند. همچنین در پژوهش ها و مقالاتی به صورت تخصصی تر به بررسی و جوهی از محتوای روزنامه اختر پرداخته شده است. مقالاتی همانند «نقش دولت و مردم در اقتصاد از نگاه اختر» نوشته عبدالمهدی رجایی، «رویکرد انتقادی روزنامه اختر به وضعیت زنان جامعه ایران عصر ناصری» نوشته جلیل پورحسن دارابی و «اندیشه آزادی و اقسام آن از دیدگاه روزنامه اختر» نوشته مهدی رفعتی پناه از جمله پژوهش هایی هستند که هرکدام به بررسی یکی از موضوعات مورد توجه روزنامه اختر پرداخته اند.

به رغم انجام مطالعات ذکر شده، با توجه به اینکه تاکنون به جایگاه و تأثیر مطبوعات در نوسازی ایران از منظر گردانندگان روزنامه اختر پرداخته نشده است، همچنین اهمیت مطبوعات در تحولات معاصر ایران، پرداختن به چنین موضوعی را توجیه می‌کند. پژوهش پیش رو به شیوه توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مندرجات روزنامه اختر انجام خواهد شد.

۲. معرفی روزنامه اختر

روزنامه اختر به زبان فارسی و مدیریت محمد طاهر تبریزی به تشویق نایب سفارت ایران در استانبول، میرزا نجفقلی، انتشار خود را آغاز کرد. (آرین پور، ۱۳۵۵: ۵/۳) روزنامه اختر به مدت ۲۳ سال انتشار یافت که به همت کتابخانه ملی مجموعه نُسخ انتشار یافته در ۹ جلد تهیه و جمع آوری شده است. براساس این مجموعه، نخستین نسخه با درج سال ۱۲۹۲ انتشار یافته و از نسخه دوم، تاریخ انتشار این روزنامه به روز در سرلوحه درج شده است. بر این اساس، دومین نسخه به تاریخ شنبه ۱۸ ذی الحجه ۱۲۹۲ برابر با ۱۵ ژانویه سال ۱۸۷۶ م انتشار یافته است. آخرین نسخه روزنامه اختر به شماره ۱۰، سال ۲۳، مورخ ۳۰ ربیع الاول ۱۳۱۴ برابر با ۸ سپتامبر ۱۸۹۶ بوده است.

بی شک مندرجات روزنامه اختر مهمترین منبع جهت شناخت و معرفی روزنامه مذکور است. در سرلوحه‌ی روزنامه اختر از آغاز تا پایان انتشار، عدد ۱۲۹۲ ه ق به عنوان سال تأسیس ثبت می‌شد. نام روزنامه [کلمه اختر] با خط ثلث و به صورت ساده و درشت در بالای صفحه درج می‌گردید و در قسمت زیرین نام، در سمت راست به خط فرانسه (Lakhter) نوشته می‌شد. از شماره هجدهم سال شانزدهم، گردانندگان اختر لوگوی مربوط به نام اختر را تغییر دادند. از این تاریخ به بعد، کلمه اختر به صورت معکوس در سرلوحه ثبت می‌گردید. سمت راست سرلوحه، محل و تاریخ انتشار را مشخص می‌کرد و در سمت چپ، قیمت روزنامه آورده می‌شد. در قسمت انتهایی سرلوحه این جمله را می‌نوشتند، «این گزت [روزنامه] از حوادث گوناگون و از سیاسیات و پولتیک و از تجارت و علم و ادب و دیگر منافع عمومی سخن خواهد گفت، هرگونه مواد مفیده عامه مجاناً قبول و طبع خواهد شد.» و به این ترتیب گردانندگان روزنامه نامبرده از آغاز تا پایان دوران فعالیت، بر اساس همین اصول اقدام به روشنگری نمودند و به ثبت و نشر افکار تحول خواهانه پرداختند.

گردانندگان اختر هدف خود از انتشار روزنامه را تقویت انسجام اجتماعی، وحدت افکار، تکمیل لوازم حسن مناسبات داخلی و خارجی و ملزومات امنیت و آسایش اجزای وطن معرفی می‌کردند. (اختر، س ۱، ش ۱) مدیر مسئولی روزنامه بر عهده محمدطاهر تبریزی بود و میرزا مهدی اختر نیز سردبیری آن را در اختیار داشت. (جعفری خانقاه، ۱/۱۳۸۳: ۳۵) روزنامه اختر تا پیش از انتشار روزنامه قانون، تنها روزنامه‌ی ملی در برابر روزنامه‌های دولتی ایران بود. (پروین، ۱/۱۳۷۷: ۲۵۵) در روزنامه اختر مطالبی انتشار می‌یافت که در ایران شرایط نشر و چاپ آنها فراهم نبود. (آدمیت، ۲۵۳۶: ۴۰۷). در شماره نخست روزنامه اختر، نویسنده سرمقاله به دلایل انتخاب استانبول جهت نشر اختر پرداخته است. در این سرمقاله ضمن بر شمردن فواید روزنامه (گازت) در ترقی ملل و جوامع، استانبول را به دلیل تعاملات آن با ملل غرب و شرق دارای اهمیت دانسته است. (اختر، س ۱، ش ۱) اختر برتری کشورهای مترقی را ناشی از توانمندی آنها در علوم و فنون دانسته و راهکار ایجاد توسعه را در دریافت صحیح از جایگاه علم و دانش معرفی می‌کرد.

با مطالعه مندرجات روزنامه اختر به نقش مؤثر آن در تحولات و رویدادهای تاریخ معاصر ایران پی برده خواهد شد.

در حقیقت در دوره تیره و تار استبداد، روزنامه اختر کمک بزرگی به تنویر افکار ایرانیان نموده و در ایامی که جراید این مملکت چند روزنامه درباری از قبیل ایران و اطلاع بوده، روزنامه اختر جریده مهم و قابل مطالعه‌ی زبان فارسی به شمار می‌رفته است. (صدر هاشمی، ۱۳۶۳: ۶۳/۱)

محیط استانبول زمینه‌آشنایی با تحولات اروپا را برای تحول خواهان ایرانی ساکن در آنجا فراهم می‌کرد. (اختر، س ۵، ش ۵۰) البته مشی اختر بر اساس انتقادات سازنده و به دور از جنجال از شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران عهد ناصری مبتنی بود. هرچند که در روزنامه اختر از ناصرالدین شاه به احترام نام برده می‌شد اما، این امر مانع از آن نبود که معضلات جامعه را بیان نکند. مقالات اختر به شرح معضلات جامعه عصر ناصری می‌پرداخت و این نکته از مندرجات روزنامه اختر قابل فهم است که هدفی بنیادی در تغییر ساختار جامعه را پیگیری می‌کرد. البته این رویکرد اختر از سوی دربار و شخص شاه بدون واکنش نماند و در دوره‌هایی ورود اختر به کشور ممنوع اعلام شد. (اعتماداسلطنه، ۱۳۸۹: ۳۷۹)

نویسندگان اختر هدف خود را بر تغییر باوری و نگرشی ایرانیان قرار داده بودند و مهمترین گام را در «اصلاح افکار و اذهان» معرفی می‌کردند. (اختر، س ۵، ش ۵۰) دانش و آگاهی جایگاهی بسیار مهم در راهبرد اختر برای انجام اصلاحات بر عهده داشت و بر تأثیر پایدار آگاهی و دانایی در تغییر وضع موجود تأکید می‌شد. (اختر، س ۱۴، ش ۲۹) گردانندگان اختر گسترش ارتباط با کشورهای متمدنی را مهمترین راهکار برای کسب دانش جدید می‌پنداشتند. از نگاه اختر، تحول در وسایل ارتباطی و به ویژه مطبوعات، ابزاری مناسب برای کسب دانش و آگاهی بودند.

خروج از عقب ماندگی و رسیدن به ترقی برای حفظ استقلال کشور آرمانی بود که اختر بر آن پایبند بود و تلاش بیش از دو دهه‌ای گردانندگان بر آن استوار بود. تأثیرپذیری از تحولات کشورهای متمدنی و الگو گرفتن از تحولات مدنی و فنی، مهمترین ویژگی اختر در طرح‌نوسازی ایران عصر ناصری بود. نویسندگان اختر را طیفی از آزادیخواهان ایرانی مقیم استانبول تشکیل می‌دادند که به دلایل گوناگون استانبول را جهت پرورش و نشر ایده‌های نوخواهانه خود برگزیده بودند. میرزا یوسف خان مستشارالدوله، میرزا حبیب‌دستان، میرزا مهدی تبریزی معروف به منشی اختر و میرزا آقاخان کرمانی از جمله نویسندگان نام‌آشنای روزنامه اخترند. (محیط طباطبایی، ۱۳۶۶: ۳۹) علاوه بر ایران در ممالک محروسه

عثمانی، هندوستان، قفقاز، ترکستان و بسیاری از ممالک روس و فرنگستان، روزنامه اختر خواننده و مشترک داشته و در کشورهای مذکور نسخه های اختر توزیع می-گردید. (اختر، س ۱۷، ش ۱) تأثیرگذاری اختر بر افکار عمومی تا جایی بود که سلطان عثمانی با تأکید بر جایگاه زبان فارسی، نسبت به تعطیلی این روزنامه ابراز تأسف کرده بود. (رئیس نیا، ۱۳۷۴: ۱/ ۲۸۳)

۳. ابزار ارتباطی عصر ناصری

پیش از این گفته شد که تحول خواهان ایرانی در اثر تعامل با اروپا راهکار تسهیل بهرمندی از مدرنیسم را در گسترش ارتباطات و تحول در ابزار ارتباطی یافته بودند. آنها کلید توسعه را در بهرمندی از تجارب کشورهای مترقی معرفی می کردند. علاوه بر این، تحول در وسایل ارتباطی می توانست نقش مهمی در نوسازی ایران در وجوه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بر عهده گیرد. بر این اساس، اصلاحگران عصر ناصری بر گسترش ارتباط جمعی تأکید داشتند.

در برنامه اصلاحی امیرکبیر بر گسترش راهها، توسعه صنعت چاپ، تأسیس روزنامه، تلگراف و پست تأکید می شد. (ناصری، ۱۳۹۰: ۳۷/۱) هرچند با مرگ امیرکبیر روند اصلاح امور با وقفه ای مواجه شد اما، توسط تحول خواهانی همانند میرزا حسین سپهسالار امر توسعه و تحول در ابزار ارتباطی پیگیری شد. در این خصوص می توان به طرح توسعه راه و راه آهن (آدمیت، ۲۵۳۶: ۳۲۶-۳۲۷) و روزنامه در دوره اصلاحات سپهسالار اشاره کرد. (همان: ۳۸۷) سپهسالار به تأثیرگذاری مطبوعات باور داشت و داشتن روزنامه را از شاخص های ترقی ملت در نزد کشورهای مترقی معرفی می کرد. (آدمیت، ۱۳۴۰: ۶۸)

از دیگر ابزار مدرن ارتباطی که در عصر ناصری در ایران مورد استفاده قرار گرفت، تلگراف بود. «اولین خط تلگراف ایران در سال ۱۲۷۴ ه. ق/ ۱۸۵۷ م به دستور ناصرالدین شاه از عمارت سلطنتی تهران تا باغ لاله زار کشیده شد و سال بعد این خط تا سلطانیه امتداد یافت.» (ورهرام، ۱۳۸۵: ۱۱۸) لزوم ارتباط با شبه جزیره هندوستان، انگلیسیها را بر آن داشت تا خط تلگرافی از انگلیس به هند را تدارک ببینند که بخشی از این خط ارتباطی از ایران می گذشت. بر اساس قراردادی که در تاریخ ۲۴ جمادی الثانی ۱۲۷۹ ه. ق/ ۱۷ دسامبر ۱۸۶۲ م بین ایران و انگلیس بسته شد دولت ایران پذیرفت از خانقین به تهران و از اصفهان و شیراز به بند بوشهر برای اتصال به هند یک خط ارتباطی تأسیس شود. (بیانی، ۱۳۷۵: ۳/ ۳۵۱)

چنین شرایطی باعث شد که خطوط ارتباطی تلگراف با مشارکت کشورهای اروپایی به ویژه انگلیس در ایران گسترش یابد و زمینه گسترش و تقویت ارتباط بین شهرهای ایران و خارج از کشور فراهم شود.

اگرچه ایرانیان با پست از دوره های قبل از اسلام آشنا بودند و با عنوان برید از آن نام می بردند اما، به خدمت گرفتن و استفاده از پست به سبک مدرن در دوره ناصری شکل گرفت. «پست به اصطلاح معمول اروپایی و امروزی نه بمعنی قاصد و پیک و برید و یام و امثال اینها، از تأسیسات دوره قاجاریه و زمان ناصرالدین شاه است.» (محبوبی اردکانی، ۱۳۷۶: ۲/ ۲۴۴) چاپارخانه از اصلاحات امیرکبیر بود و مزیت آن در ارائه ی خدمات و ارسال مرسولات پستی آحاد مردم بود. بر این اساس، با تأسیس چاپارخانه ارتباط بین اهالی شهرها و ولایات مختلف ایران برقرار گردید و گامی مؤثر در گسترش ارتباطات و نوسازی ابزار ارتباطی برداشته شد.

۴. مطبوعات در دوره قاجار

روزنامه از ویژگی های جوامع مدرن است. تعامل روز افزون با اروپا به ویژه در عصر ناصری، زمینه آشنایی هر چه بیشتر با مظاهر تمدن جدید را فراهم می کرد. با گسترش تعامل با اروپا، بهرمندی و آشنایی با وسایل ارتباطی نیز دچار تحول شد. به خدمت گرفتن پست به سبک مدرن آن، تلگراف، تماشاخانه ها و حتی آگاهی از اهمیت راه و راه آهن و تقاضاهای گسترده تحول خواهان برای به خدمت گرفتن آن از جمله موارد قابل اشاره است. روزنامه ابزاری ارتباطی بود که می توانست در مسیر تحول در جامعه مفید واقع شود و تحول خواهان از آن به عنوان سازنده افکار عمومی نام می بردند. (آدمیت، ۲۵۳۶: ۴۱۰) البته روزنامه در کنار ابزار قدیمی تری همانند قهوه خانه ها در انتقال افکار جدید مفید واقع می شد. هرچند روزنامه های داخلی به دلیل دولتی بودن و سانسور شدید نتوانستند جایگاه خود را در این خصوص تثبیت کنند اما،

روزنامه های آزاد و روشنگر فارسی چاپ خارج که پنهانی به داخل کشور می آمد و دست به دست می گشت و برای بیسوادان هم خواننده و تشریح می شد، بی گمان در پدید آمدن عقیده عمومی [افکار عمومی] مفید بود. (پروین، ۱۳۷۷: ۱۱۲/۱)

نخستین روزنامه ایران در زمان محمدشاه قاجار و به واسطه میرزا صالح شیرازی که برای تحصیل به اروپا فرستاده شده بود راه اندازی شد. این روزنامه به کاغذ اخبار مشهور شد و طبق اعلانی که به مناسبت تأسیس آن منتشر شد، می‌بایست ماهی یک بار انتشار می‌یافت و «هر آنچه طرفه بوده و تازگی داشته و استماع آنها مورث آگاهی و دانش و عبرت اهالی این مملکت خواهد بود ماهی یک مرتبه در دارالطباعه ثبت و به همه ی ممالک انتشار خواهد نمود.» (محبوبی اردکانی، ۱۳۷۰: ۲۲۲/۱) روزنامه اختر نیز از وجود روزنامه فارسی‌زبانی که ۴۰ سال پیش از آن تاریخ انتشار یافته بود خبر می‌داد و به عنوان نمونه به انتشار مطالبی از آن روزنامه اقدام کرد. (اختر، س ۲، ش ۲۲) تأسیس روزنامه از جمله اصلاحات امیرکبیر بود (شمیم، ۱۳۷۴: ۱۶۱) که «مدار آن را بر تربیت اهل ایران نهاد. هدف این بود که بر دانش و بینش آنها بیفزاید. به مرحله بعد روزنامه نویسی انحطاط یافت، حتی مروج بی‌دانشی گردید.» (آدمیت، ۲۵۳۶: ۳۸۶) میرزا حسین خان سپهسالار با انتشار چهار روزنامه وقایع عدلیه، نظامی، مریخ و وطن (آدمیت، ۲۵۳۶: ۳۸۷) اصلاحات امیرکبیر در این بخش را ادامه داد.

هرچند این دو اصلاحگر قاجاری در این خصوص تلاش کردند اما، به دلیل شرایط آن روز ایران، روزنامه‌های داخلی موفقیتی در اثرگذاری بر جامعه به دست نیاوردند. روزنامه‌های داخلی با دخالت‌ها و کنترل دولت مواجه بودند به طوری که اشتراک روزنامه ایران برای همه کارمندان اجباری و اخبار آن علاوه بر نشر سفرهای شاهانه، انتصابات و داستان‌های شکار شاه، القای باور خرافی فناپذیری شاهان را در برداشت. (اورسل، ۱۳۸۲: ۲۶۶-۲۶۵) عثمانی از جمله منافذ و مراکز آشنایی ایرانیان با تحولات اروپا بود. استانبول به واسطه موقعیت پایتختی امپراطوری عثمانی، مرکزیت خلافت اسلامی و ادعای رهبری جهان اسلام، تعاملات گسترده سیاسی، موقعیت جغرافیایی، حضور و سکونت جمع گسترده‌ای از ایرانیان، جایگاه ویژه‌ای در تحولات تاریخ معاصر ایران دارد. می‌توان روزنامه اختر را از جمله مصادیق تأثیرگذاری فضای استانبول بر تحول خواهی ایرانیان معرفی کرد. در مرحله بعد علاوه بر عثمانی، روزنامه قانون (۱۳۰۷ ه ق) در لندن، حبل‌المتین (۱۳۱۱ ه ق) در هند، حکمت (۱۳۱۰ ه ق)، ثریا (۱۳۱۶ ه ق) و پرورش (۱۳۱۸ ه ق) در مصر به سلک روزنامه‌های ترقی خواهی که مروج مدرنیسم و لزوم تغییر بودند درآمدند. هند و عثمانی در این دوره دو مرکز فعال نشر اندیشه نو و جایگاهی برای تعامل و آشنایی ایرانیان با دنیای مترقی بودند. (غلامی، ۱۳۹۷: ۲۷)

۵. ارتباطات و تأثیر آن در نوسازی از نگاه روزنامه اختر

ارتباطات در ایجاد تحول نقشی مؤثر بر عهده دارد. گردانندگان روزنامه اختر، به نقش ارتباطات واقف بوده و در تشریح اهمیت آن برای مخاطبان همت بسیاری به خرج می‌دادند. دقت در مندرجات روزنامه اختر بیانگر اهمیتی است که گردانندگان روزنامه نامبرده برای ارتباطات در ترقی و نوسازی ایران در نظر داشتند. ارتباطات به وسیله ابزار گوناگونی می‌توانست ایجاد شده و منجر به تسهیل امر نوسازی شود. وسایل نقلیه، تلگراف، پست و روزنامه از مهمترین ابزارهای بودند که می‌توانستند به گسترش ارتباطات یاری رسانند. به عنوان مثال از منظر نویسندگان اختر وسایل نقلیه می‌توانستند با گسترش روابط گروه‌های انسانی در قالب روستاها، شهرها، ولایات و حتی ملل مختلف موجب وقوع توسعه در ابعاد اجتماعی، تمدنی، اقتصادی گردد.

هر دولت و ملتی که وسایل نقلیه خودشان بطور تسهیل زیاد کرد، آبادی مملکت و ثروت و سامان ملک و ملت را تکثیر کرده است... صنایع و تجارت و زراعت بیشتر گردد اهالی مناسبتها با اهالی ممالک متجاوره و همسایه‌های خودشان حاصل می‌نمایند، بر علم و اطلاعات خودشان می‌افزایند. در اطوار مدنیت و انسانیت پیشی می‌ورزند. (اختر، س ۱، ش ۴)

از نگاه اختر گسترش ارتباطات ضمن اینکه نیازهای اجتماعات انسانی را برآورده می‌کرد منجر به تقویت مفاهیم اجتماعی، غنای تمدن، اخلاق و راهکاری برای حفظ دین و استقلال مملکت بود. (اختر، س ۱، ش ۵)

و هر قدر دایره این معارفه و آمیزش را که مقدمات ترقی و مدنیّت است، وسعت داده شود واضح است که مقصود حقیقی بهتر و آسانتر حاصل گردد، و این یکی نمی‌تواند بشود مگر به تسهیل اسباب مرادوات و نقل و حرکت و همچنین آسان شدن مخابره‌ها و اطوار اطلاعات... پس اولین تکلیف ما در این مقام گماشتن همت بلند خودمان است به توسیع دایره حسن آمیزش و تسهیل مرادوات و آسان شدن راه کسب معلومات و آگاهی و اطلاعات که میدان این وسعت از مغرب تا مشرق و از جنوب تا به شمال تواند بود. (اختر، س ۲، ش ۱۴)

گردانندگان اختر راهکار خروج از بن بست عقب ماندگی را در کسب مدرنیزاسیون اروپایی می‌پنداشتند و در این راستا علم و دانش غرب مؤلفه‌ای مهم بود. بر این اساس راه

رویکرد روزنامه‌آختر (۱۳۱۴ ه ق- ۱۳۹۲ ه ق) به جایگاه مطبوعات ... ۲۰۱

تعمیم دانش را در زندگی جمعی و گسترش مراودات اجتماعات انسانی معرفی می- کردند. (غلامی، ۱۳۹۷: ۷۶) از منظر نویسندگان اختر، دانش و علوم جدید پایه تحولات جدید اروپا بود و اختراعات آنها در زمینه تولیدات صنعتی وابستگی عمیقی به دانش آنها داشت.

کارخاتجات که برای رفع هر گونه احتیاجات و تجملات انسانهاست، همه به واسطه واپور و قوه بخاریه به راه انداختند و سد راه اکثر محذورات را نمودند، و همچنین تلگراف که در اندک مدتی از همه جای دنیا بنی نوع را اسباب آگاهی و اطلاع است. (اختر، س ۹، ش ۱۱)

مبتنی بر چنین دریافتی، گردانندگان اختر علم و دانش را عامل اصلی تحولات اروپا دانسته و تلاش داشتند تا با مهم جلوه دادن گسترش ارتباط با ملل متمدنی زمین تعمیم آن را فراهم نمایند.

۶. نواقص و معایب روزنامه و روزنامه نگاری در ایران از منظر روزنامه اختر

در رویکرد اختر به نوسازی ایران، روزنامه از جمله عوامل تأثیرگذار بود. گزارش‌های مکرر اختر از وضعیت روزنامه‌نگاری دنیای متمدنی و ربط دادن موفقیت آنان در توسعه به واسطه بهره‌مندی مناسب از چنین ابزار مدرنی، نشان از برجستگی و اهمیت این مورد، از منظر گردانندگان اختر در توسعه داشت. از سوی دیگر، به واسطه ضعف‌های بنیادی نشر روزنامه در ایران، آن را نشان از عقب‌ماندگی و عدم بهره‌مندی مناسب از این ابزار مدرن در توسعه تلقی می‌کردند. از این رو، بر تأثیرگذاری مطبوعات در ترقی و مدنیت تأکید داشتند و شاخص تربیت یک ملت را در کیفیت بهره‌مندی از مطبوعات معرفی می‌کردند. آنان با چنین رویکردی به مبحث مطبوعات ایران وارد شده و کیفیت و کمیت روزنامه‌های ایران را سزاوار نکوهش می‌دانستند.

پایتخت دولت ایران منحصر به یک روزنامه دولتی است، در ماهی سه نسخه بیرون می‌آید مطالب و مضامینش منحصر بر این است که فلان ولایت از حسن اهتمام فلان حاکم یا فلان وزیر در کمال نظم و آرامی است. یا از فلان ولایت خبری نرسیده یا مسافرت فلان فرنگی است یا ترجمه تاریخ ابن بطوطه و به چنین بی معنی سالی سی و شش صاحب قران پول می‌گیرند آن را هم به زور مُحصل به مردم می‌دهند و قیمتش

را از موجب و مرسوم مردم برمی دارند و هر روزنامه بعد از سه ماه بلکه شش ماه به مردم می رسد. (اختر، س ۴، ش ۴۰)

در ادامه تبدیل شدن روزنامه به وسیله ای برای سوءاستفاده متنفذین را از معضلات روزنامه در ایران معرفی می کند و آن را دلیل بی اعتنایی ایرانیان به روزنامه مفیدی همانند اختر قلمداد کرده و بی مبالاتی کارگزاران دولتی را در ادامه این وضعیت مؤثر می دانستند. گردانندگان اختر، خواهان تأثیرگذاری روزنامه در تحولات بودند و برای رسیدن به چنین هدفی شرايطی را ضروری می دانستند که از جمله به آزادی نویسنده اشاره می شد. «آزادی این است که وقایع نگار مطلب صحیح و امر با حقیقت را بتواند بی اغماض و پرده پوشی ادا نماید و اگر از این حقیقت گویی صدمه و ضرر به بعض اشخاص بدکردار برسد معذور و معاف باشد.» (اختر، س ۴، ش ۴۴) نویسنده اختر با ظرافت به نقد وضعیت موجود جامعه ایران پرداخته و به صورت غیر مستقیم، عدم وجود آزادی و غیر مسئول بودن حاکمان و کارگزاران حکومتی را از جمله دلایل نقص در بهره مندی از این ابزار مُدرن می داند. اختر در مطلبی دیگر، روزنامه مریخ را به واسطه آن که در سرلوحه خود نامی از حریت و آزادی به عنوان اهدافش نبرده بود، مورد سرزنش قرار می دهد. در ادامه به کیفیت محتوای مطالب آن روزنامه پرداخته و تملق و اغراق گویی را از دیگر نواقص روزنامه در ایران معرفی می کند. (اختر، س ۵، ش ۱۶)

عدم درج مطالب مفید علمی، اتلاف وقت و سرمایه، عدم تنوع در مطالب و نپرداختن به معضلات کشور از دیگر نواقص روزنامه در ایران بود که منجر به عدم رونق روزنامه و مطالعه آن در ایران می شد (اختر، س ۳، ش ۵/ اختر، س ۵، ش ۲۵) در جایی دیگر در نکوهش روزنامه اطلاع تهران، ضمن برشمردن وظایف روزنامه در آگاه نمودن مردم و مسئولان نسبت به نواقص و تشویق به رفع آنان برای ارائه بهتر خدمات و رسیدن به توسعه، در ادامه می نویسد:

نه اینکه از اول روزنامه تا آخر آن چیزی از وقایع داخلی ننویسد و سالهای سال همین مسلک را داشته باشد. آیا می توان گفت در داخله ممالک محروسه ایران با آن همه وسعت و فسحت هیچ خبر و حادثه ای که سزاوار نگارش باشد به وقوع نمی رسد؟ آیا وضع حالیه تجارت و زراعت و سلوک حکام به قاعده و منظم است که ابداً حرفی در آنها نیست؟ آیا وضع تنظیفات ممالک مذکوره در این زمان که از فقدان نظافت

رویکرد روزنامه‌ اختر (۱۳۱۴ ه ق- ۱۲۹۲ ه ق) به جایگاه مطبوعات ... ۲۰۳

چندین مخاطرات عمومی تولید می شود همه موافق قوانین حفظ صحت است که جایی برای سخن گفتن در آن خصوص باقی نباشد؟ و الخ... (اختر، س ۲۰، ش ۴۱)

از این منظر، روزنامه به عنوان چشم بینای جامعه در اظهار نواقص، مسئول است و از اهداف روزنامه طی کردن چنین روندی برای رفع مشکلات و جلوگیری از نواقص جامعه بود. روزمرگی و بی محتوایی مطالب درج شده از دیگر نواقص و معایب روزنامه های ایران بود.

چنانچه سابق بر این یک نسخه از روزنامه ایران کسی که می خواند دیگر لازم نبود مجدداً نمره ی دیگر را بخواند به جهت اینکه مضامین تمام نمره ها همان مضمون و عبارت نمره اول بود و اندک تغییری مثلاً صفحه ی اول اطلاع از سلامتی شاهنشاه ایران و صفحه ی دوم تملق و دروغ های بی مزه در تمجید وزرا و شاهنشاه زادگان گرام به تفاوت پس از آن امنیت در تمام مملکت و آسایش مردم بیچاره و اسامی شهرها و حکام و السلام. (اختر، س ۵، ش ۲۵)

عدم اقبال عمومی به روزنامه و سبک انگاشتن کار خبرنگاری (اختر، س ۵، ش ۴۶) عدم وجود قانون مطبوعات و مواجهه با مطبوعات به صورت سلیقه ای و مبتنی بر رأی شخصی حکام، همچنین نبود نظامنامه مطبوعات به هرج و مرج مطبوعات در ایران می افزود.

در فقره ی مطبوعات ممالک محروسه ایران گستاخی می کنم که ریاست مطبوعات در دارالخلافه اولاً چگونه نظارت به عموم ولایات ایران میفرماید؟ و ثانیاً از روی کدام نظامنامه احکام نظارت را مجری می دارد و کدام ترقی در امر مطبوعات شده است. (اختر، س ۶، ش ۷)

وجود سانسور (اختر، س ۶، ش ۲۰) و پی نبردن ایرانیان به منافع روزنامه در ترقی به دلیل موقعیت جغرافیایی و دوری و کمی مرآوده با اروپا و دولتی بودن معدود روزنامه های موجود در ایران، از دیگر معضلات مطبوعات دوره ناصری از نگاه اختر بود. (اختر، س ۱، ش ۸)

اختر راهکار تحول در وضع موجود مطبوعات را در توجه حکومت، تلاش و نصیحت علما و تحول در نظام تعلیم و تربیت برای ترقی در معلومات جامعه معرفی می کند. (اختر، س ۱۶، ش ۴۱) به نوعی شرایط کنونی بی رغبتی به مطبوعات را در پایین بودن

معلومات عمومی افراد جامعه می‌داند. پرداختن به نیات شخصی و سود انگارانه ابزاری، از جمله معایب روزنامه‌نگاری در ایران بود که مورد نکوهش اختر بود.

ولی بدبختانه همان طیبیان مسیحا نفس (صاحبان جراید) در بین ما چنان انفاس قدسی روح بخش خود را به اغراض شخصی و سم مداهنه آرایش داده اند که بجای حفظ حیات و اصلاح مزاج، این مریض بیچاره [جامعه عصر ناصری] را که سال‌ها حلیف فراش و بستر شده است میرانده و لاش پوسیده آن را نیز در زیر دست چاپلوسان و مداهنان منفور چونان لاشه کرم زده در فساد دائمی مانده است، بلی چون طیب آید قضا ابله شود. (اختر، س ۲۰، ضمیمه ش ۲)

۷. اهمیت روزنامه در نوسازی از منظر اختر

روزنامه اختر در دوره ۲۳ ساله ی انتشار، همواره در پی ترویج افکار اصلاح خواهانه بود. هدف نهایی اختر تسهیل مدرنیسم در ایران بود. بر این اساس، در سر لوحه‌ی خود این هدف را در تمام شماره‌های خود ثبت و درج می‌نمود. اختر تلاش داشت تا با آشنا کردن ایرانیان با نهادهای مدرن، این مهم را عملی کند. روزنامه به عنوان محصولی از جامعه مدرن نقش مهمی در طرح اختر برای نوسازی ایران می‌توانست برعهده گیرد. برای آشنایی با جایگاه روزنامه در مدرنیسم کافی است به پاره‌ای از مزایای روزنامه در این راستا و مبتنی بر مندرجات اختر توجه شود.

روزنامه وگازت، روشنایی بخش آفاق مدنیت است و کحل الجواهر آماق ترقی ملک و مملکت. فلک دانش را ماهی است تابان، آسمان هنر را مهری است درخشان، راستی جویان را مجموعه‌ی لطائف آثار است. آگاهی خواهان را جریده خلاصه افکار، تقویم وقایع گذشته و حال است. امنیت افزای زمان استقبال، گازت که به نیت پاک در خدمت قومی کوشد آن گروه بختیارترین مردم خواهد بود و بدین وسیلت گوی نیکنامی را در کوی انسانیت تواند ربود. گازت که به راستکاری و استقامت باشد جلیس ظریفان پاک ضمیر است. و انیس ادیبان آگاه [است]... (اختر، س ۱، ش ۱)

اختر رویکردی مدرن به روزنامه و جایگاه آن در جامعه دارد. در نخستین شماره انتشار یافته اختر، در مقاله ای با عنوان «روزنامه و گازت» به اهمیت نشر روزنامه به صورت کلی، دلایل انتخاب عثمانی برای نشر، و اهدافش از انتشار روزنامه فارسی زبان پرداخته است.

سرخط مقاله مذکور با معرفی روزنامه به عنوان «روشنایی بخش آفاق مدنیت» آغاز می‌شود. ترقی مملکت در وجوه دانش، هنر، مدنیت، امنیت، مناسبات داخلی و خارجی، وحدت و اتفاق افکار عمومی، حب وطن و همچنین رشد آگاهی و حسن اخلاقی جامعه را در استفاده از روزنامه معرفی می‌کند. البته شرط نفوذ و تأثیرگذاری روزنامه (گازت) در نیک خواهی، راستکاری و استقامت ذکر شده است. دلایل نشر یک روزنامه به فارسی را در اهمیت استانبول به واسطه پایتختی عثمانی و تعامل گسترده با کشورهای اروپایی، قدمت زبان فارسی، حوزه نفوذ آن در ملل اسلامی، کثرت فارسی زبانان حوزه قلمرو سیاسی عثمانی و ساکنان شهر استانبول و کارکرد آن دانسته شده است.

چه مبنای ترقیات جهان خصوصاً در این جزو زمان بدستگیری اطلاعات و معلومات تواند بود و بس، و موازنه ی حال ترقی و وصول حال تمدن و آسایش عمومی اینای جنس ممکن نتواند بود مگر بدانستن اوضاع جهان و فهمیدن احتیاجات و متفرعات آن. (اختر، س ۱، ش ۱)

نویسنده در ادامه سرمقاله نخست، اهداف انتشار روزنامه اختر را نیز به خواننده گوشزد نموده و تلاش دارد تا با مشخص کردن حوزه فعالیت روزنامه، به چرایی تأسیس و چگونگی و کیفیت فعالیت روزنامه اختر بپردازد. گردانندگان اختر مهمترین هدف از انتشار روزنامه را در تأمین منافع عمومی معرفی می‌کردند.

لها در عهده‌ی خود می‌شناسیم که در این گازت بدون تجویز وقوع انحراف از این شاهره راستین از حوادث و وقایع مناسبه و یومیه و از مسائل شرقیه و از تجارت و علم و ادب و از سیاسیات و هرگونه مواد نافعہ سخن گوئیم. (اختر، س ۱، ش ۱)

از وجوه ممتاز این مقاله در تأکید بر نقدپذیری اختر برای تأثیرگذاری مثبت روزنامه است. نویسنده مقاله تأکید دارد که به علت آغاز کار و احتمال وجود قصور و نقصان «امیدوار که ایشان [خوانندگان] نیز به جای این که وجهه‌ی خاطر را خورده گیری [خرده گیری] کنند برادرانه بذل همت در اصلاح هرگونه قصور فرموده لطفاً خطرات ممکنه را دریغ ندارند.» (اختر، س ۱، ش ۱)

با دقت در نسخه‌های انتشار یافته روزنامه اختر، وجوه گوناگونی از اهمیت و کارکرد روزنامه در فرآیند ترقی و نوسازی جامعه قابل دریافت است. در این مبحث تلاش خواهد شد تا براساس مندرجات روزنامه اختر به جایگاه روزنامه در جامعه پرداخته شود. روزنامه-

ها به واسطه آزادی مطبوعات ابزاری برای محافظت از قانون، جلوگیری از قانون شکنی و تقویت کننده یگانگی دولت-ملت بودند. «در حفظ ناموس ها و قوانین و نظامات عادلانه و حسن استعمال، آنها ترجمان زبان ملت شوند.» (اختر، س ۲، ش ۱۷) انتظام امور، تقویت حسن اخلاقی در جامعه، تنظیم معاملات [روابط] افراد با حکومت و تقویت عدالت، (اختر، س ۲، ش ۳۷) لزوم بهره‌مندی از روزنامه در انجام موفق اصلاحات در جامعه (اختر، س ۲، ش ۵۱) و تعبیر از آن به عنوان نخستین واسطه اصلاحات (اختر، س ۴، ش ۳۲) تقویت حس آرامش عمومی جامعه در بحران‌هایی همانند جنگ و تبعات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ناشی از آن (اختر، س ۳، ش ۲۴) لزوم آگاهی از توان و نقشه دشمن (کشورهای استعمارگر) (اختر، س ۴، ش ۱۵) تقویت تعامل اجتماعی و آگاهی از افکار عمومی و بالا بردن توان اجتماعی در رفع مشکلات (اختر، س ۴، ش ۴۳) نقش صنعت چاپ و به تبع آن مطبوعات در غنای فکری جامعه و تقویت نهادهای مدنی و بالابردن کیفیت زندگی و تسهیل ترقی و رشد علوم مفید به حال جامعه (اختر، س ۲۰، ش ۲۲) از جمله فواید روزنامه در نوسازی است که به تواتر در شماره‌های مختلف روزنامه اختر به آن پرداخته می‌شد. نویسندگان اختر مطبوعات را به مثابه طیبیان روحانی دانسته که تضمین کننده سلامت و شادابی جامعه‌اند. (اختر، س ۲۰، ضمیمه، ش ۲)

در واقع از منظر گردانندگان اختر، روزنامه که خود محصول مدرنیسم بود، می‌توانست سهم به‌سزایی در فراهم نمودن زمینه انجام تغییرات در ایران را بر عهده گیرد.

خوشا به حال ملتی که ترقی مطبوعات ایشان به این درجه بلند رسیده است، خوب است ما از این حالت حاضره خودمان نیز قدری عبرت بگیریم که چه فرسنگ‌ها از قافله ترقی دنیا عقب افتاده‌ایم و هنوز در ایران یک مطبعه حروفی موجود نیست و یک روزنامه ملی را نمی‌توانند اداره کنند سهل است که وجوه آبونه آن از سالی به سال دیگر می‌ماند. (اختر، س ۲۰، ش ۷)

گردانندگان اختر می‌کوشیدند، با آشنا کردن مخاطبان خود با علوم جدید در وجوه مختلف صنعتی، کشاورزی ...، ترویج شیوه‌های جدید ملکداری، ترویج و تبلیغ علوم جدید در حیطه‌های پزشکی، شیمی، جغرافیا، ... ترجمه و انتشار کتابهایی مؤثر در پاورقی روزنامه، همانند ترجمه کتاب تلماک که تبیین کننده و مروج ایده‌های مترقی انقلاب فرانسه بود در سال ششم انتشار، درج مطالب و نظریه‌های اقتصادی و نشر مطالب سودمند اقتصادی نوین، به عنوان مثال تشریح سیاست‌های اقتصادی دو حزب دموکرات و

جمهوری خواه آمریکا در مسئله واردات (اختر، س ۱۵، ش ۱۴)، آشنا کردن مخاطبان با رویدادهای بین المللی و ترجمه رویدادهای مهم جهانی، همانند تحلیل از شرایط رقابت قدرتهای جهانی (اختر، س ۳، ش ۴۵) و یا انتشار معاهداتی همانند کنفرانس برلین (اختر، س ۴، ش ۲۹) نشر مطالب مفید در رابطه با کشورهای مختلف جهان و درج مطالبی در خصوص وضعیت جغرافیایی، نظامی، اقتصادی کشورهای نامبرده (اختر، س ۱، ش ۵) و آشنا کردن با اندیشه‌های جدید حقوقی و سیاسی رایج در اروپا، (اختر، س ۳، ش ۱۸) و مشروطه عثمانی (اختر، س ۳، ش ۴) نقش مهمی در بیداری ایرانیان ایفا نمایند. اختر با درج چنین مطالبی به نوعی در پی آشنا کردن ایرانیان با روزنامه نگاری مدرن و مفید بود.

بر اساس مندرجات اختر که به پاره‌ای از آنان در این گفتار پرداخته شد، حیطة فعالیت روزنامه برای آگاهی بخشی به جامعه فراگیر و گسترده بود و ابزاری بود که به تعبیر امروزی، جامعه را به اتاق شیشه‌ای تبدیل می‌کرد که نتیجه آن تقویت مسئولیت مدنی عناصر جامعه در تعاملات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بود. البته گردانندگان روزنامه اختر شرط تحقق چنین فوایدی را در فراهم بودن شرایط و ایجاد زمینه مناسب ذکر می‌کردند. از جمله این شرایط بالا رفتن سطح سواد افراد، وجود آزادی‌های مدنی و مسئولیت پذیری حاکمان بود. در جامعه آن روز ایران چنین زمینه‌ای نمودی حداقلی داشت و این واقعیتی بود که به واسطه خودکامگی قدرت، شاه و به تبع او حتی دیوانسالاری نیز خود را مقید به قانونی مدون و مشخص نمی‌دانستند و جامعه را ملک طلق شاه و تبعه ایران رعیت او محسوب می‌گردیدند.

۸. نتیجه‌گیری

روزنامه اختر به عنوان یک روزنامه تحول خواه، خواستار تغییر در اوضاع ایران عصر ناصری بود. با توجه به فضای نشر و آشنایی با تحولات اروپا، راهکار اختر برای برون رفت از معضلات استفاده از مدرنیسم اروپایی بود. ارتباطات در طرح تحول اختر دارای جایگاه برجسته‌ای بود، از آن جهت که منجر به تعامل با دنیای مرفعی، آشنایی با تحولات دنیای خارج، تعمیم دانش، رونق اقتصاد و تقویت مدنیت و زندگی جمعی می‌شد. مطبوعات به عنوان یکی از ابزار ارتباطی، در تأمین چنین هدفی می‌توانست جایگاهی برجسته داشته باشد.

گردانندگان اختر با انتشار گزارش‌هایی از شرایط مطبوعات ایران خواستار تقویت و استفاده حداکثری از این نهاد مدرن در نوسازی ایران بودند. مطبوعات ایران از نگاه اختر دچار انحطاط شده بودند و خود تبدیل به علتی برای عمق یافتن معضلات ایران می‌شدند. ضعف در کمیّت نشر و کیفیت محتوا، روزمرگی، عدم بهره‌مندی از آزادی، سوءاستفاده از مطبوعات توسط حاکمیت، عدم پرداختن به معضلات اجتماعی و بی‌توجهی به اهمیت مطبوعات در تقویت محاسن و پیشگیری از معایب، عدم وجود نظامنامه و قانون مطبوعات و برخورد سلیقه‌ای از مهمترین نواقص مطبوعات ایران از نگاه روزنامه‌نویس اختر بود. گردانندگان اختر، وجود چنین نواقصی را علت انحطاط امر مطبوعات و عمق یافتن عقب‌ماندگی ایران معرفی می‌کردند. در صورتیکه از نگاه اختر، روزنامه به عنوان یک نهاد مدرن می‌توانست منجر به تقویت تعامل با دنیای متمدنی، فراهم نمودن تبادل اطلاعات، کسب آگاهی از جهان خارج و تقویت استقلال کشور بشود. به علاوه در حوزه داخلی روزنامه را عاملی برای تقویت انسجام اجتماعی، حفاظت از قانون، جلوگیری از قانون‌گریزی، تقویت عدالت و اخلاق اجتماعی، گسترش تعاملات درون گروهی، تقویت نهادهای مدنی، ترویج و تقویت حکومت قانون، جلوگیری از خودرأیی و تسهیل‌کننده امر مدنیت و ترقی در ایران معرفی می‌کردند. البته گردانندگان اختر ضمن آگاهی از شرایط ایران، نواقص امر روزنامه‌نگاری را به شرایط موجود ساختارسیاسی و اجتماعی ایران ربط می‌دادند و با ظرافت به نقد وضعیت موجود کشور و تشویق ترویج مطبوعات به عنوان راهکاری برای فائق آمدن بر مشکلات می‌پرداختند.

کتابنامه

- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۱): جامعه‌شناسی توسعه و توسعه نیافتگی ایران، تهران، اطلاعات.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن (۱۳۸۹): روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه، تهران، امیر کبیر.
- اورسل، ارنست (۱۳۸۲): سفرنامه، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- آدمیت، فریدون (۲۵۳۶): اندیشه ترقی و حکومت قانون، تهران، چاپ خانه سپهر.
- آدمیت، فریدون (۱۳۴۰): فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت، تهران، تابان.
- آرین پور، یحیی (۱۳۵۵): از صبا تا نیمه، ج ۱، تهران، انتشارات کتابهای جیبی.
- بیانی، خانابا (۱۳۷۵): پنجاه سال تاریخ ناصری، ج ۳، تهران، نشر علم.

رویکرد روزنامه‌ اختر (۱۳۱۴ ه ق- ۱۲۹۲ ه ق) به جایگاه مطبوعات ... ۲۰۹

پروین، ناصرالدین (۱۳۷۷): تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، ج ۱، تهران، نشر دانشگاهی.

جعفری خانقاه، مهدی (۲۰۰۴): دو قرن با مطبوعات فارسی زبان چاپ خارج از کشور در قاره آسیا، ج: ۱، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی.

رئیس نیا، رحیم (۱۳۷۴): ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، ج ۱، ج ۲، تهران، ستوده.

شمیم، علی اصغر (۱۳۷۴): ایران در دوره سلطنت قاجار، ج ۱۰، تهران، مدیر.

صدر هاشمی، محمد (۱۳۶۳): تاریخ جراید و مجلات ایران، ج: ۱، اصفهان، بی نا.

غلامی، داریوش (۱۳۹۷): ترقی خواهی عصر ناصری به روایت روزنامه اختر، تهران، مورخان.

محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۷۰): تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران، ج ۱، ج ۲، تهران، دانشگاه تهران.

محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۷۶): تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران، ج ۲، ج ۱، تهران، دانشگاه تهران.

محیط طباطبایی (۱۳۶۶): تاریخ تحلیلی مطبوعات، تهران، بعثت.

نصری، عبدالله (۱۳۹۰): رویارویی با تجدد، ج ۱، ج ۲، تهران، نشر علم.

ورهرام، غلامرضا (۱۳۸۵): نظام سیاسی و سازمانهای اجتماعی ایران در عصر قاجار، تهران، معین.

روزنامه اختر، س ۱ ، شماره های ۱، ۴، ۵، ۸

روزنامه اختر، س ۲ ، شماره های ۱۴، ۱۷، ۳۷، ۵۱

روزنامه اختر، س ۳ ، شماره های ۴، ۵، ۱۸، ۲۴، ۴۵

روزنامه اختر، س ۴ ، شماره های ۱۵، ۲۹، ۳۲، ۳۴، ۴۰، ۴۳، ۴۴

روزنامه اختر، س ۵ ، شماره های ۱۶، ۲۵، ۴۳، ۵۰

روزنامه اختر، س ۶ ، شماره های ۷، ۲۰

روزنامه اختر، س ۹ ، ش ۱۱

روزنامه اختر، س ۱۴ ، ش ۲۹

روزنامه اختر، س ۱۵ ، ش ۱۴

روزنامه اختر، س ۱۶ ، ش ۴۱

روزنامه اختر، س ۱۷ ، ش ۱

روزنامه اختر، س ۲۰ ، شماره های ۷، ۲۲، ۴۱

پوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی